

1 Η έρευνα για τις αναβαθμίδες του Αιγαίου

Το βιβλίο αυτό περιέχει, κατά ένα μεγάλο μέρος του, τα αποτελέσματα της πρωτογενούς έρευνας που υλοποιήθηκε, από τον Οκτώβριο 1999 έως τον Δεκέμβριο 2000, στο Τμήμα Γεωγραφίας Πανεπιστημίου Αιγαίου, υπό τη χρηματοδοτική αιγίδα του Υπουργείου Αιγαίου. Η έρευνα πεδίου συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε το 2003, με την υποστήριξη του Δήμου Νισύρου. Γενικός ερευνητικός στόχος ήταν η πολυδιάστατη μελέτη σχετικά με τον ρόλο των αναβαθμιδών στο αγροτικό και πολιτισμικό τοπίο του Αιγαίου, και ειδικότερα σε 23 μικρά νησιά του ΝΑ Αιγαίου. Ειδικότερος στόχος του έργου ήταν η ανάδειξη μιας πλειάδας χαρακτηριστικών του αναβαθμιδωμένου νησιωτικού τοπίου. Έτσι, με βάση το φυσικογεωγραφικό υπόβαθρο, εξετάστηκε διαχρονικά, τουλάχιστον για την περίοδο μετάβασης από το καλούμενο «παραδοσιακό» στη σύγχρονη πραγματικότητα, πληθώρα ανθρωπογεωγραφικών χαρακτηριστικών που αφορούν στις αναβαθμίδες: οικονομικές ανάγκες, δημογραφία, γεωργικές πρακτικές και γεωργική παραγωγή, περιβαλλοντικές επιπτώσεις, αισθητικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά των αναβαθμιδών· εν κατακλείδι, εξετάστηκε ο γενικότερος διαχρονικός τους ρόλος.

Ερευνητικοί στόχοι

Εικόνα 1.1 Σπαρμένες αναβαθμίδες με το αλώνι στο βάθος, στην Όλυμπο Καρπάθου [2000].

Εικόνα 1.2 Τυπικό τοπίο με αναβαθμίδες στην Κέα των Κυκλάδων, με βλάστηση τύπου dehesa: εκτεταμένη, αλλά αραιή, παρουσία βασιλικής δρυός (*Quercus macrolepis*) σε πυκνό δίκτυο αναβαθμιδών που σπέρνεται με ετήσιες καλλιέργειες [2013].

Η τεκμηρίωση αφορούσε, για κάθε νησί ξεχωριστά, στα παρακάτω συγκεκριμένα στοιχεία:

- **Αναγκαιότητα και εύρος αναβαθμίδωσης.** Μέγεθος δημιουργούμενης καλλιεργητικής επιφάνειας σε σχέση με τη φυσικά διαθέσιμη.
- **Γεωργική και παραγωγική όψη των αναβαθμιδών.** Χρήσεις αναβαθμιδωμένης γης· είδος, τύπος καλλιέργειας (όψιμες-πρώιμες, ετήσιες-πολυετείς) και εφαρμοζόμενες μέθοδοι (αμειψισπορά και αγρανάπαυση, μέθοδοι αποκατάστασης της φυσικής γονιμότητας του εδάφους)· πρωτογενής παραγωγή, ιστορική γεωγραφία της αυτάρκειας και αποτύπωση της σημερινής κατάστασης (καλλιεργούμενες εκτάσεις, προϊόντα, επιδοτήσεις).
- **Κοινωνικο-οικονομική διάσταση των αναβαθμιδών πριν και μετά την εγκατάλειψή τους.** Νησιωτική δημογραφία σε συνάρτηση με το μέγεθος καλλιέργειας.
- **Αναβαθμίδες και πολιτισμικό τοπίο Αιγαίου.** Η λάξευση του τοπίου με αναβαθμίδες (πρώτη ύλη, τρόπος δόμησης, μέτοχο ανθρώπινο υλικό)· τοπογραφικές και γλωσσολογικές συνάφειες· ονομαστά προϊόντα σχετικά με τις κύριες καλλιέργειες επιβίωσης, παραδοσιακές διαδικασίες επεξεργασίας και συντήρησης προϊόντων που συνιστούν το ιδιαίτερο γαστρονομικό πολιτισμικό τοπίο των νησιών.
- **Οικολογικός και περιβαλλοντικός ρόλος των αναβαθμιδών.** Οικοσυστημικές υπηρεσίες κατά τη διάρκεια της χρήσης έως την εγκατάλειψη· ο ρόλος των αναβαθμιδών στη διάβρωση του εδάφους και στη συγκράτηση νερού.

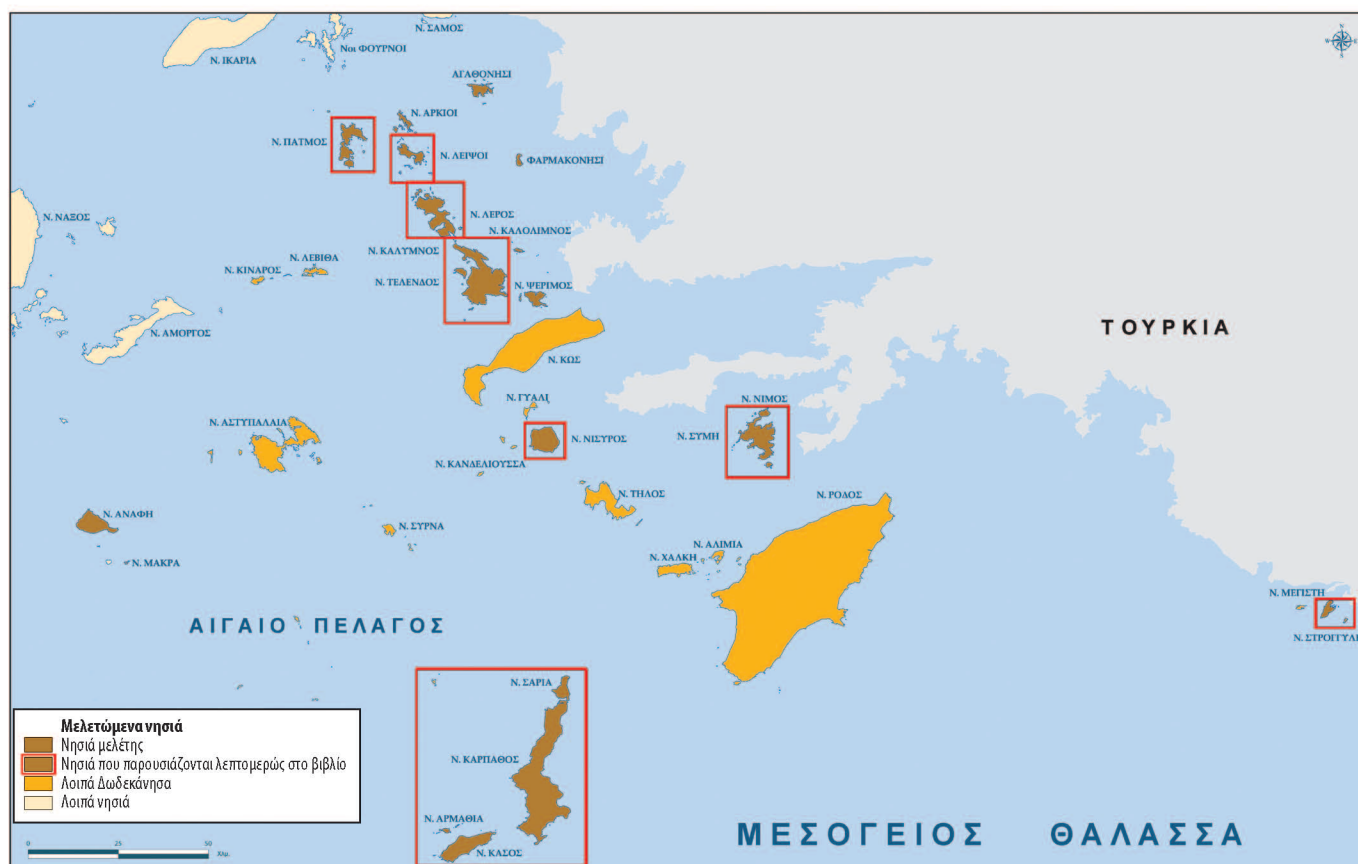
Σημαντικός καινοτόμος ερευνητικός στόχος ήταν η ανάπτυξη τεχνογνωσίας για τη χαρτογράφηση των αναβαθμιδωμένων περιοχών με χρήση τηλεπισκόπησης και Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών. Η χαρτογράφηση βασίστηκε σε δεδομένα που συνελέγησαν στο πεδίο λαμβάνοντας υπ' όψιν τα αποτελέσματα της φωτοερμηνείας προϋπαρχουσών αεροφωτογραφιών. Τα αποτελέσματα της πιλοτικής αυτής ερευνητικής εργασίας επιτρέπουν τη διαχρονική παρακολούθηση και εξέλιξη των νησιωτικών αναβαθμίδων από οικολογική και περιβαλλοντική άποψη.

Εικόνα 1.3 Αναβαθμιδωμένο τοπίο στη Σίφνο. Αν και δεν σπέρνονται πλέον, οι αναβαθμίδες διατηρούν ακόμη τη λειτουργική δομή τους, καθώς και τα δενδρώδη είδη, κυρίως ελιές [2010].

Γεωγραφική περιοχή έρευνας

Τα νησιά έρευνας υπάγονται στα Δωδεκάνησα, αν εξαιρεθεί το δίδυμο Ανάφη–Μακράς. Από άποψη μεγέθους διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: στα σχετικά μεγαλύτερα (π.χ. Πάτμος, Κάλυμνος, Κάρπαθος) και στα μικρά νησιά που είναι δορυφόροι των πρώτων. Τα τελευταία, εκτός από τη διοικητική υπαγωγή τους στα πρώτα, ιστορικά συνιστούσαν, κατά κάποιον τρόπο, επέκταση της νησιωτικής ενδοχώρας των πρώτων, προσφέροντας χρήσιμη γη σε αυτά και δίνοντάς τους επιπλέον δυνατότητες καλλιέργειας. Συγκεκριμένα, εξετάστηκαν οι εξής νησιωτικές ενότητες (μεγάλο νησί–δορυφόροι νήσοι): (1) Πάτμος–Αρκοί και Μαράθι, (2) Κάλυμνος–Καλόλιμνος, Τέλενδος και Ψέριμος, (3) Κάρπαθος–Σαρία, (4) Λέρος–Φαρμακονήσι, (5) Κάσος–Αρμάθια, (6) Νίσυρος–Κανδελιούσσα,¹ (7) Σύμη–Νίμος,² (8) Μεγίστη (Καστελλόριζο)–Στρογγύλη, (9) Λειψοί, (10) Αγαθονήσι και (11) Ανάφη–Μακρά.

Χάρτης 1.1 Χάρτης των νησιών μελέτης.

¹ Τοπικό όνομα Κανδελεύουσα.

² Νίμος, σύμφωνα με τη ΓΥΣ, αντί του ορθότερου «Νύμος». Για όλα τα νησιά, στο παρόν έργο υιοθετήθηκε η ονοματολογία και ορθογραφία της ΓΥΣ (1972–1990).

Εικόνα 1.4 Αναβαθμίδες στη Νάξο [2012].

Στο παρόν βιβλίο δίνεται έμφαση στα αποτελέσματα έρευνας των μεγαλύτερων και σημαντικότερων νησιών, που επελέγησαν για λόγους γεωγραφικής ομοιογένειας ως προς το υπόλοιπο υλικό μελέτης (π.χ. εξαιρέθηκαν Ανάφη–Μακρά των Κυκλάδων), επαρκούς υλικού τεκμηρίωσης (εξαιρέθηκαν Αρκοί–Μαράθι), παρουσίας αναβαθμίδων σε αυτά, αλλά και για λόγους διαθεσιμότητας Ψηφιακού Μοντέλου Εδάφους για τη χαρτογράφησή τους. Ειδικότερα, δίνεται έμφαση στα νησιά Πάτμος, Λειψοί, Λέρος, Κάλυμνος–Τέλενδος, Νίσυρος, Σύμη–Νίμος, Μεγίστη–Στρογγύλη, Κάρπαθος–Σαρία, Κάσος–Αρμάθια, που αποτελούν άριστες περιπτώσεις μελέτης αναβαθμίδων, για τους παρακάτω λόγους:

- Παρά τη φυσικογεωγραφική τους ομοιότητα, τα νησιά εμφανίζουν έντονη γεωγραφική διασπορά από Β προς Ν και Α, καθώς και κλιματικές διαφορές. Για παράδειγμα σε Κάρπαθο και Κάσο επικρατούν ξηρότερες κλιματικές συνθήκες απ' ό,τι στο σύνολο των Δωδεκανήσων, ανάλογες των γειτονικών Κυκλάδων.³
- Υπάρχει ομοιογένεια ως προς το ιστορικό παρελθόν των νησιών, γεγονός που πιθανώς αντανακλά και στις μεθόδους χρήσης των φυσικών πόρων. Για παράδειγμα, κανένα από τα νησιά δεν έχει να επιδείξει σημαντική οικονομική ανάπτυξη στο παρελθόν ή στο παρόν, ούτε υπήρξε διοικητικό και εμπορικό κέντρο, με ανθηρή οικονομία μη εξαρτώμενη αποκλειστικά από την εγχώρια γεωργική παραγωγή (όπως, π.χ., οι γειτονικές Ρόδος και Κως).
- Το σύνολο των νησιών αφορά σε ανάγλυφα αρκετά έντονα, εδάφη ιδιαίτερος πετρώδη και άγονα, άρα σε νησιά φτωχά. Παράλληλα, τα νησιά αυτά, μικρά σε μέγεθος και δυσπρόσιτα, ανήκουν στην ομοταξία εκείνων της «άγονης γραμμής». Έτσι, η επαφή τους με την ελληνική ηπειρωτική ενδοχώρα, τουλάχιστον κατά τις περιόδους που ανήκαν στην Ελλάδα, ήταν ιδιαίτερος δύσκολη, γεγονός που επέβαλε κατ' ανάγκη την τροφική τους αυτονομία. Αυτό, σε συνδυασμό

³ Βλ. σχετικά σε Μαριολόπουλο (1953, 1956), Καρρά (1973), Θεοχαράτο (1978).